

Jurisprudencija, 2003, t. 49(41); 105–112

TEISINIAI LIUDYTOJŲ APSAUGOS MECHANIZMO ASPEKTAI

Lektorius Raimundas Jurka

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 39
Elektroninis paštas bpk@ltu.lt

Pateikta 2003 m. gruodžio 1 d.

Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 18 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros vedėjas
dr. Alvydas Barkauskas ir šio Universiteto Policijos fakulteto Operatyvinės veiklos katedros vedėjas
docentas dr. Kęstutis Šimkus.*

Pagrindinės sąvokos: liudytojas, poveikis, apsauga, mechanizmas.

Keywords: Witness, Intimidation, Protection, Mechanism.

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama liudytojų apsaugos teisinio mechanizmo sistema ir jos vertinimas Lietuvoje. Liudytojų apsauga baudžiamajame procese – vienas iš svarbiausių uždavinių, susijusių su greita bei efektyvia baudžiamojo proceso veikla siekiant įgyvendinti teisingumą. Dėmesys atkreiptinas į teisinį mechanizmą, apimantį specialiąsias procesines bei specialiąsias teises apsaugos priemonių grupes. Šių grupių analizės poreikį lemia praktika, liudijanti liudytojų apsaugos mechanizmo trūkumus. Teisės aktų nuostatų trūkumai daro neigiamą įtaką aktyviam liudytojų vaidmeniui procese, t. y. šių dalyvių parodymų formavimuisi, jų turiniui.

I ž a n g a

Siekiant užtikrinti visapusišką bei efektyvų baudžiamųjų bylų tyrimą Lietuvos Respublikoje buvo sukurta liudytojų apsaugos mechanizmo sistema, sudaranti dvi apsaugos priemonių grupes: 1) *specialiąsias procesines apsaugos priemones*; 2) *specialiąsias teises apsaugos priemones (administracinių apsaugos priemonių grupę)* [1, p. 86]. Šios dvi grupės sąlyginai gali būti skiriamos pagal apsaugą taikančius subjektus, taikymo pagrindus bei sąlygas, šias priemones nustatančių teisės aktų veikimo sritį ir pan. Nors šis skirstymas nėra absoliutus, Lietuvos teisinėje praktikoje toks apsaugos mechanizmo modelis yra priimtinas. Pabrėžtina, jog, kaip ir daugelis kitų teisinių santykių reguliavimo mechanizmų, šis taip pat verčia įvertinti, ar aptariamo mechanizmo sudėtiniai elementai dera tarpusavyje, ar tikslingas jų egzistavimas, ar veiksminga jų galia. Šio tarpusavio suderinamumo klausimo išsprendimas didžiąja dalimi priklauso nuo to, kokia yra ši mechanizmą sudarančių elementų juridinė koreliacija, ar konkrečių apsaugos priemonių taikymo procesas nėra labiau deklaratyvus nei pragmatiškas.

Specialiosios procesinės liudytojų apsaugos priemonės

Šių priemonių grupei būdingas apsaugos mechanizmo „veikimas“ baudžiamojo proceso metu. Apžvelgus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso [2] (toliau – LR BPK) nuostatas dėl liudytojų apsaugos teisinių aspektų darytina prielaida, jog šios nuostatos konceptualiai gali būti skirstomos į bendrąsias ir specialiąsias.

Specialiųjų procesinių apsaugos priemonių grupę sudarančios bendrosios nuostatos, be jokių abejonių, yra svarbiausios, nes nustato atskirų baudžiamojo proceso principų reikšmę, jų išimtis. Štai LR BPK 9 straipsnis nustato proceso viešumo principą bylų nagrinėjimo teisme metu. Iš šio principo turinio matyti, jog bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės arba komercinės paslapties saugojimo interesams (LR BPK 9 str. 1 d.). To paties straipsnio 2 dalis numato ir išimtis, kada šis principas nėra taikomas. Viena iš šių išimčių yra ta, jog leidžiama viešai nagrinėti teisme bylų, kai apklausiamas liudytojas, kuriam taikomas anonimiškumas. Ši viena iš papildomų liudytojo apsaugos garantijų turi griežtai atitikti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK) [3] nuostatas. EŽTK 6 straipsnio 3 dalies d punkte išdėstyta nuostata, jog „kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, turi teisę į garantiją, jog šis asmuo galės apklausti kaltinimo liudytojus arba kad tie liudytojai būtų apklausti, ir turi teisę, kad gynybos liudytojai būtų iškviesti ir apklausti tomis pat sąlygomis, kokios taikomos kaltinimo liudytojams“. Šios normos reikalavimų nesilaikymo rezultatai atsispindi keliose iš Europos žmogaus teisių teismo išnagrinėtų bylų. *Birutis ir kiti prieš Lietuvą* (Nr. 47698/99 ir 48115/99) byloje Strasbūro teismas nurodė, kad teismo posėdžiai yra vieši, ir tai yra Konvencijos taikymo taisyklė, jos išimtys numatytos tik tam tikrais atvejais. Tačiau išimtys neturi pažeisti kaltinamojo gynybos teisių [4, p. 18–19]. Kitoje byloje – *Van Mechelen ir kiti prieš Nyderlandus* 1997 m. Strasbūro teismas konstatavo, jog liudytojų įslaptinimas pateisinamas tada, kai būtina apsaugoti jų interesus, jeigu iš kaltinamojo neatiimamos teisės į gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą apskritai. Įslaptintų liudytojų parodymai negali būti vieninteliai arba lemiami įrodymai, pagrindžiantys kaltinimą¹.

Bendrosioms, liudytojų apsaugą reglamentuojančioms LR BPK nuostatoms, taip pat priskirtinas ir proceso dalyvių teisių užtikrinimo institutas. LR BPK 44 straipsnyje apibrėžtoms asmens teisių apsaugos baudžiamojo proceso metu garantijoms būdinga integralumo savybė. Tai reiškia, jog sisteminiu požiūriu baudžiamojo proceso įstatymo normos, nustatančios procesinių veiksmų atlikimą, yra absoliučiai ir tiesiogiai susijusios su šiomis apsaugos garantijomis. LR BPK 45 straipsnyje nustatoma teisėjo, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno pareiga išaiškinti proceso dalyviams jų procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Šis imperatyvas artimai siejamas su oficialumo principu baudžiamajame procese. Šio principo aktyvą suponuoja baudžiamojo proceso paskirtis bei pareiga atskleisti nusikalstamas veikas (LR BPK 2 str.). Ne išimtis LR BPK 45 straipsnio nuostatos dėl procesinių teisių užtikrinimo, taikomos ir liudytojams. Šiuo pagrindu minėtos nuostatos siejamos su LR BPK 81 straipsnyje nurodytomis liudytojo teisėmis. Būtent šių procesinių teisių užtikrinimas vadovaujantis LR BPK 45 straipsniu yra privalomas baudžiamąjį procesą vykdančioms valstybės subjektams.

Prie bendrųjų liudytojų apsaugą užtikrinančių priemonių priskirtina ir LR BPK III dalis, kurioje nustatomos procesinės prievartos priemonės. Nepaisant to, jog šių priemonių taikymas nėra tiesiogiai susijęs su liudytojų apsauga, jų prevencinė reikšmė efektyviai liudytojų apsaugai yra neabejotina. Kardomųjų priemonių paskirtis yra užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms ir apsaugoti nuo trukdymų procesą [5, p. 61]. Tiriant bylas pasitaiko atvejų, kai nusikalstamas veikas padarę asmenys aktyviai siekia daryti fizinį, psichinį arba intelektualinį poveikį proceso dalyviams (taip pat ir liudytojams) siekdami išvengti baudžiamosios atsakomybės arba kitaip sušvelninti savo padėtį, daryti įtaką bylos tyrimui ir pan. To-

¹ Analogiško turinio nuostata įtvirtinta ir LR BPK 301 straipsnio 2 dalyje.

kių pobūdžio veiksmai yra neteisėti ir užtraukia baudžiamąją atsakomybę pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso [6] (toliau – LR BK) 233 straipsnį. Kitos procesinės prievartos priemonės, kurių reglamentacija pateikta LR BPK XII skyriuje, taip pat skirtos, nors ir netiesiogiai, liudytojų bei kitų proceso dalyvių apsaugai užtikrinti. Antai LR BPK nustato keletą neviešo pobūdžio procesinių veiksmų, taikomų siekiant užtikrinti ikiteisminio tyrimo kokybę bei efektyvumą, proceso dalyvių apsaugą. LR BPK 154 straipsnis, nustatantis telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolę bei įrašų darymą, numato galimybę ikiteisminio tyrimo pareigūnams klausytis telefoninių pokalbių, kontroliuoti kitą telekomunikacijų tinklais perduodamą informaciją ir daryti jos įrašus, jeigu yra pakankamas pagrindas manyti, jog bus daromi ne tik labai sunkūs arba sunkūs nusikaltimai, bet ir jeigu kyla pavojus, kad nukentėjusiojo, liudytojo arba kitų proceso dalyvių, arba jų artimųjų atžvilgiu bus panaudotas smurtas, prievartavimas arba kitokios neteisėtos veikos.

Ne mažesnę reikšmę liudytojų apsaugos srityje užima ir neviešo pobūdžio procesiniai – savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (LR BPK 158 str.) bei slaptas sekimas (LR BPK 160 str.). Būtent todėl ikiteisminio tyrimo dalyviai, atlikę šiuos veiksmus, kaip tai numato LR BPK 158 straipsnio 7 dalis ir 160 straipsnio 5 dalis, gali būti apklausiami kaip liudytojai. Tokių liudytojų saugumą apklausos metu garantuoja LR BPK 198–204 straipsniuose nustatytos proceso veiksmų su liudytojais, kuriems taikomas anonimiškumas, atlikimo taisyklės. Kita vertus, galima suabejoti, ar minėtų dalyvių apsaugos garantijos išties tokios tvirtos. Štai LR BPK 160 straipsnio 5 dalyje nustatyta tik *galima* šių dalyvių apklausa vadovaujantis LR BPK 203 ir 282 straipsniuose numatytais taisyklėmis. Akiivaizdu, jog šios nuostatos nėra efektyvios savo turiniu ir neužtikrina tinkamos dalyvių apsaugos, nes minėto straipsnio nuostatos tik formuoja tikimybę, jog „gali būti“ taikoma apsauga slaptą sekimą atlikusiems pareigūnams. Mūsų nuomone, šių dalyvių apsaugos užtikrinimą labiau garantuotų tokia sąlyga, kuri numatytų dalyvių būtiną apklausą vadovaujantis LR BPK 203 ir 282 straipsniuose nustatyta tvarka, jeigu yra anonimiškumo taikymo liudytojui pagrindai, numatyti LR BPK 199 straipsnyje.

Kalbant apie specialiąsias LR BPK nuostatas, reguliuojančias analizuojamų apsaugos priemonių grupę, paminėtinas naujas asmens teisių apsaugos užtikrinimo baudžiamajame procese institutas – proceso veiksmai su nukentėjusiais arba liudytojais, kuriems taikomas anonimiškumas (LR BPK ketvirtasis skirsnis). Šios naujovės atsiradimas siejamas su Europos Tarybos ministrų komiteto 1997 m. rugsėjo 10 d. rekomendacija Nr. (97) 13 valstybėms narėms „Dėl poveikio liudytojams ir teisės į gynybą“. Anonimiškumą liudytojui taikyti galima tik tada, kai yra visi šie pagrindai: 1) gresia realus pavojus liudytojui arba jo šeimos nariams, jo giminaičiams, sveikatai, laisvei, arba turtui; 2) liudytojo parodymai svarbūs baudžiamojame byloje; ir 3) liudytojas dalyvauja procese dėl labai sunkaus arba sunkaus nusikaltimo, be to, nėra aplinkybių, numatytų BPK 200 straipsnio 2 dalyje. Kai kuriais išimtiniais atvejais anonimiškumą galima taikyti ir tada, kai nusikaltimus padarę arba su jais susiję asmenys iš parodymų turinio negalės nustatyti liudytojo [7]. Nuosekliai vertinant aptariamą institutą galima suabejoti kai kurių LR BPK 199 straipsnyje įtvirtintų nuostatų juridiniu pagrįstumu. Antai vienas iš anonimiškumo taikymo pagrindų yra liudytojo parodymų svarba baudžiamojame byloje. Baudžiamojo proceso normų kompleksinė analizė leidžia manyti, jog čia yra tam tikras nesuderinamumas. Štai LR BPK 20 straipsnio 2 dalyje pateikta įrodymų vertinimo koncepcija: „Ar duomenys laikytini įrodymais, vertina ir sprendžia tik teismas ar teisėjas, kurio žinioje yra byla“. Iš to išplaukia, jog pagal BPK 199 straipsnio 1 dalies 2 punktą, ar liudytojo parodymai gali būti svarbūs baudžiamajai bylai, gali vertinti tik teismas arba teisėjas teismo nagrinėjimo metu. Kas tokiu atveju gali vertinti šių parodymų svarbą, jeigu liudytojui grėsmė kyla jau atliekant ikiteisminį tyrimą ir sprendžiamas anonimiškumo taikymo pagrindimo klausimas? Pažvelkime kitaip: anonimiškumas liudytojams gali būti nustatomas bei taikomas, kaip jau ir minėta, ir pirminėje baudžiamojo proceso stadijoje – ikiteisminio tyrimo metu. Tokiu atveju visuomet išlieka tikimybė, jog teismas arba teisėjas teismo nagrinėjimo metu gali pripažinti šiuos parodymus nesvarbiais baudžiamajai bylai. Tai

yra pagrindas atsisakyti taikyti anonimiškumą liudytojui, kuriam vis dar realiai gresia pavojus. Ši nuostatų analizė leidžia patvirtinti abejonę dėl anonimiškumo taikymo pagrindų lankstumo bei optimalumo.

Kita problema kyla tuomet, kai anonimiškumas liudytojui pradedamas taikyti ikiteisminio tyrimo metu, o vėliau, t. y. teismo nagrinėjimo metu, dėl aplinkybių pasikeitimo būtina pakeisti kaltinimą teisme. Įsivaizduokime, jog yra visi anonimiškumui taikyti reikalingi pagrindai. Tačiau teismo nagrinėjimo metu, vadovaujantis LR BPK 256 straipsniu, teismas pakeičia kaltinimą pagal kitą lengvesnį baudžiamąjį įstatymą. Šiuo atveju gali būti taip, jog baudžiamoji byla, kurioje liudytojas, kuriam taikomas anonimiškumas, „patenka“ į nesunkių arba apysunkių nusikaltimų kategoriją. Tai yra pagrindas naikinti aptariamą liudytojo apsaugos garantiją – anonimiškumą. To reikalauja LR BPK 199 straipsnio 2 dalis, teigianti, jog „<...> liudytojui anonimiškumas taikomas, jeigu yra visi šiame straipsnyje išvardyti pagrindai“.

Iš to, kas pasakyta, aiškiai matyti, jog įstatymų leidėjas „nesiryžo“ suteikti anonimiškumo taikymo pagrindams truputį daugiau lankstumo. Be abejo, šios nuostatos savo apimtimi ir turiniu turėtų būti lankstesnės.

Specialiosios teisinės (administracinės) liudytojų apsaugos priemonės

Specialiosioms teisinėms apsaugos priemonėms būdinga platesnė veikimo įvairovė nei anksčiau aptartosioms. Todėl teisės aktai, nustatantys specialiąsias teises apsaugos priemones, veikia ne tik baudžiamąjį procesą, bet ir prieš, ir po jo. Svarbu pabrėžti, jog šios grupės priemonės gali būti lygiagrečiai taikomos su specialiosiomis procesinėmis apsaugos priemonėmis, kurios dažniausiai taikomos baudžiamąjį procesą metu. Visa tai lemia joms būdingą savitarpio integralumą. Tikėtina, jog šių priemonių taikymas yra efektyvesnis, nes aptariamų priemonių veikimo mechanizmas organizaciniu požiūriu reikalauja daugiau sąnaudų.

Detalizuojant šios apsaugos grupės priemones būtina pabrėžti, jog čia svarbią vietą užima keletas tarptautinių teisės aktų. Štai 2002 m. sausio 25 d. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Baudžiamosios teisės konvenciją dėl korupcijos [8]. Šiuo Europos Tarybos dokumentu nustatomi teisiniai instrumentai kovai su korupcija, detalizuojamos su teisingumu bendradarbiaujančių asmenų ir liudytojų apsaugos užtikrinimo garantijos. Konvencija nustato valstybės pareigą imtis reikiamų priemonių, kad būtų suteikta veiksminga ir tinkama apsauga liudytojams, duodantiems parodymus apie nusikaltimus, numatytus Konvencijos 2–14 straipsniuose¹. Atkreiptinas dėmesys, jog Konvencija nedetalizuoja, kokie konkrečiai turėtų būti veiksmingi ir tinkami liudytojų apsaugos instrumentai. Aiškindamas veiksmingumo ir tinkamumo kriterijus bei atsižvelgdamas į egzistuojančią baudžiamųjų bylų tyrimo praktiką, nusikalstamumo lygį bei kitas baudžiamosios justicijos tendencijas, visa tai įvertinti turi įsipareigojimus prisiimančios šalies įstatymų leidėjas. LR BK XXXIII skyriaus normos, nustatydamos baudžiamąją atsakomybę už veikas, susijusias su korupcija, aprašo šių veikų sudėtis. Paradoksalu, tačiau, atsižvelgiant į LR BK 11 straipsnio taisyklę, tik LR BK 225 straipsnio 3 dalyje numatyta nusikalstama veika priskiriama prie sunkių nusikaltimų. Antai kitos veikos, numatytos LR BK 226, 227 straipsniuose pagal minėto 11 straipsnio taisyklę, nėra laikomos sunkiomis arba labai sunkiomis. Tai problema. Tiek BPK nuostatos dėl anonimiškumo taikymo, tiek Lietuvos Respublikos baudžiamąjį procesą bei operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatyme [9] apibrėžti apsaugos taikymo pagrindai nustato, jog nuo nusikalstamo poveikio gali būti apsaugoti tik tie dalyviai, kurie dalyvauja tiriant *sunkius* arba *labai sunkius* nusikaltimus. Tai reiškia, jog vadovaujantis aptariama Konvencija dėl korupcijos faktiškai neį-

¹ Baudžiamosios teisės konvencijos dėl korupcijos 2–14 straipsniai pateikia išsamų nusikalstamų veikų sąrašą, kuris apima įvairių formų kyšininkavimo atvejus.

manoma apsaugoti asmenų, liudijančių bylose dėl korupcinių nusikaltimų. Vienintelis teisės aktas, kurio normos gali užtikrinti šių asmenų saugumą, yra Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas [10]. Šio įstatymo 5 straipsnyje nustatyti operatyvinės veiklos uždaviniai. Vienas jų – apsaugoti asmenis nuo nusikalstamo poveikio. Nors įstatymas ir nedetaliazuoja, tačiau ir neriboja apsaugos nuo nusikalstamo poveikio taikymo pagrindų, todėl tikėtina, jog Konvencijos nuostatos savo turiniu „susirems“ būtent su šiuo įstatymu. Tačiau vargu ar to užteks visapusiškai apsaugoti baudžiamojo proceso dalyvius nuo nusikalstamo poveikio, nes operatyvinė veikla nėra procesinė veikla.

Kitas ne mažiau svarbus dokumentas, nustatantis liudytojų apsaugos gaires, yra Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą [11], kurią Lietuvos Respublikos Seimas įstatymu ratifikavo 2002 m. kovo 19 d. Ši Konvencija, atvirkščiai nei anksčiau aptartoji Konvencija dėl korupcijos, savo nuostatomis apima daugiau nusikalstamų veikų, t. y.: dalyvavimą organizuotoje nusikalstamoje grupėje (5 str.); nusikalstamu būdu įgytų pajamų plovimą (6 str.); korupciją (8 str.); trukdymą vykdyti teisingumą (23 str.) bei kitus sunkius nusikaltimus. Konvencijos 24 straipsnis numato priemones, kurias šio dokumento šalys privalo taikyti siekdamos apsaugoti liudytojus. Konvencijos 24 straipsnyje pateiktos rekomendacinio pobūdžio liudytojų apsaugos priemonės. Šios priemonės *inter alia* apima: a) asmenų fizinės apsaugos procedūrų nustatymą, kiek tai būtina ir įgyvendintina, pavyzdžiui, jų perkėlimą į kitą vietovę ir, prireikus, leidimą neatskleisti informacijos apie tokių asmenų tapatybę ir buvimo vietą arba apriboti tokios informacijos atskleidimą; b) tokių įrodinėjimo taisyklių priėmimą, kurios leistų liudytojui duoti parodymus jo saugumą užtikrinančiu būdu, pavyzdžiui, leidžiant jam duoti parodymus naudojant ryšių priemones – vaizdo ryšio arba kitas. Sutinkama, jog jokių būdu pagal komentuojamos Konvencijos koncepciją negali būti varžomos kaltinamojo teisės, įskaitant ir teisę į tinkamą teismo procesą. Kalbant apie Konvencijos prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą taikymą pabrėžtina, jog šio dokumento 24 straipsnio nuostatos taikytinos abiem liudytojų apsaugos priemonių grupėms. Tai matyti iš Konvencijos 2 ir 24 straipsnių nuostatų analizės.

Grįžtant prie nacionalinių teisės aktų, tiesiogiai reglamentuojančių liudytojų (taip pat ir kitų dalyvių) apsaugą nuo nusikalstamo poveikio ir kurie priskirtini prie specialiųjų teisinių apsaugos priemonių grupės, pabrėžtinasis teisės aktas, nustatantis vadinamąsias administracines, o ne procesines liudytojų apsaugos priemones. Tai yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso bei operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas. Šio įstatymo nuostatos tiesiogiai taikomos apsaugai nuo nusikalstamo poveikio užtikrinti. Esminis įstatymo akcentas yra trejopo pobūdžio dalyvių arba asmenų apsauga nuo nusikalstamo poveikio. Tai apima baudžiamojo proceso veiklos, operatyvinės veiklos, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnus bei dalyvius, kuriems taikomos nustatytos apsaugos priemonės. Be abejo, įstatymo nuostatos taikomos ir liudytojams. Komentuojant apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonių taikymo pagrindus įsimintina, jog šios priemonės, vadovaujantis įstatymo 4 straipsnio 3 dalimi, gali būti skiriamos ir taikomos vykdant operatyvinę veiklą, ikiteisminį tyrimą baudžiamosiose bylose, teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu, taip pat pasibaigus operatyvinei veiklai arba teisminei baudžiamosios bylos nagrinėjimui. Svarbu tai, jog šio įstatymo nuostatos taikytinos tiek, kiek to nenumato LR BPK. Įstatymo 1 straipsnio 2 dalyje formuluojamas aiškus liudytojų bei kitų pagal įstatymą numatytų dalyvių apsaugos nuo nusikalstamo poveikio atskyrimo pagrindas, jog šios priemonės negali būti saistomos su baudžiamajame įstatyme ir baudžiamojo proceso įstatyme numatytais priemonėmis. Esminiai skirtumai, lemiantys šių specialiųjų teisinių apsaugos priemonių, įtvirtintų minėtame įstatyme nuo specialiųjų procesinių apsaugos priemonių, įtvirtintų baudžiamojo proceso įstatymuose, yra tai, jog šios priemonės taikomos daugiau subjektų. Kita vertus, apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonių taikymo pagrindai, kurie apima tikimybę, jog: 1) asmenų gyvybei arba sveikatai gali grėsti pavojus; 2) gali būti sunaikintas arba sugadintas asmenų turtas; ir 3) asmenų konstitucinėms teisėms ir laisvėms gresia pavojus, turi vertina-

mąjį pobūdį¹. Taip yra todėl, kad detalizuodami pavojaus grėsmę asmens konstitucinėms teisėms ir laisvėms apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonių taikymo subjektai turi daugiau diskrecijos laviruoti tarp motyvų, kuriais bus grindžiami sprendimai paskirti apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemones ar atmesti prašymą taikyti šias priemones². Kitas pagrindas, kodėl šios priemonės neapima baudžiamojo proceso įstatyme numatytų apsaugos priemonių, yra tai, jog jų taikymo pradžios momentas nėra saistomas su baudžiamojo proceso pradžia, o priemonių taikymo pasibaigimo momentas – teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo pasibaigimas nėra siejamas su nuosprendžio priėmimu teisme. Tikėtina, jog šios priemonės gali būti taikomos ir priėmus sprendimą teisme, ir jam įsiteisėjus bei jau vykdamas nuosprendį. Tokios nuomonės laikomasi ir mokslinėje literatūroje, kurioje teigiama, jog specialiųjų teisinių apsaugos priemonių taikymas apima visą baudžiamąjį procesą, t. y. gali būti pradėdamos taikyti iki procesinių veiksmų pradžios ir taikymas nutraukiamas po nuosprendžio įvykdymo [1, p. 86].

Tačiau komentuojamame įstatyme pastebimi ir kai kurie netikslumai. Štai 4 straipsnio 2 dalyje teigiama, jog „apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės gali būti taikomos, jeigu, konkrečiu atveju – liudytojai, aktyviai bendradarbiavo su teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnais, jų pareigūnais, padėjo išaiškinti nusikalstamas veikas ar suteikė vertingos informacijos teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnams“. Tačiau šis įstatymas nedetalizuoja, kas yra aktyvus bendradarbiavimas bei kas yra vertinga informacija konkrečioje baudžiamojoje byloje. Aktyvus bendradarbiavimas, kaip vertinimo kriterijus, yra neinformatyvi nuostata. Jau buvo minėta, jog liudytojas baudžiamajame procese – tai dalyvis, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių (LR BPK 78 str.). Todėl analizuodami šio dalyvio procesinio subjektiškumo esmę matome, jog kiekvienas kaip liudytojas šaukiamas asmuo privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir į teismą bei duoti teisingus parodymus apie tai, kas jam žinoma apie reikšmės bylai išspręsti turinčias aplinkybes (LR BPK 83 str. 1 d.). Baudžiamojo proceso įstatymas tiesiogiai įpareigoja tokį asmenį atvykti ir duoti parodymus (tai, kas jam asmeniškai žinoma). Tai nėra liudytojo teisė, tai jo pareiga. Taigi ar galime žinodami šį kontekstą teigti, jog liudytojo dalyvavimas baudžiamajame procese gali būti aktyvus arba pasyvus (kitais žodžiais tariant – šališkas)? Tikėtina, jog aktyvumas arba pasyvumas sukuria prielaidą, jog visa tai priklauso nuo kiekvieno asmens asmeninių interesų, valios bei norų. Akivaizdu, jog tai, kad apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės taikomos tik tuomet, kai liudytojas aktyviai bendradarbiauja su teisėsaugos arba teisingumo institucijų pareigūnais, nėra suderintos su liudytojo procesine padėtimi ir jo, kaip informacijos nešėjo, potencialu. Konstatuotina, jog ne aktyvumas yra vienas iš pagrindinių apsaugos taikymo kriterijų, o liudytojų gebėjimas duoti parodymus ir/ar pačių parodymų svarba. Tik tinkamai užtikrinus šių liudytojų saugumą galima tikėtis aktyvaus jų bendradarbiavimo.

Problema galime įžvelgti ir to paties įstatymo 4 straipsnio 2 dalies nuostatoje, numatančioje apsaugos priemonių taikymą ir tada, kai liudytojai suteikia vertingos informacijos teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnams. Jau minėta, kad įstatymas negali aiškinti *informacijos vertės* sąvokos. Tai baudžiamojo proceso įstatymo normų išimtinė teisė, prerogatyva. Taigi ši sąvoka artimai ar net tiesiogiai susijusi su LR BPK 20 straipsnio nuostatomis, kuriose teigiama, jog ar gauti duomenys laikytini įrodymais, kiekvienu atveju sprendžia teisėjas arba teismas, kurio žinioje yra byla. Konceptualiai, ar konkretūs liudytojo parodymai yra išties vertingi, ar ne, gali nuspręsti tik teismas arba teisėjas, kurio žinioje yra byla. Taigi žinant, jog apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės gali būti pradėtos taikyti ir iki-

¹ Kitaip, nei numatyta LR BPK 199 straipsnyje, šios priemonės taikomos neatsižvelgiant į tai, ar yra visi išvardyti pagrindai.

² Pažymėtina, kad įstatymo nuostatos, jog apsaugos priemonės taikomos tik tuo atveju, kai yra apsaugomo asmens prašymas, nėra optimalios. Tuo atveju, kai gresia realus pavojus minėtų asmenų gyvybei ir sveikatai būtų tikslinga, jog valstybė pati, nelaukdama minėtų asmenų iniciatyvos, pasirūpintų šių asmenų apsauga, t. y. kompetentingos institucijos arba pareigūnai turėtų priimti sprendimą skirti apsaugą ir pavesti jį vykdyti policijai.

teisminio tyrimo metu, t. y. tuomet, kai asmuo oficialiai tampa liudytoju, vertinti, ar jo suteikta informacija yra vertinga, ar ne, gali tik teismas arba teisėjas. Kita vertus, įrodymų vertinimo procesas vyksta būtent teisminio bylos nagrinėjimo metu.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso bei operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymo II skirsnyje, nustatančiame apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemones, 5 straipsnis įvardija baigtinį šių priemonių rūšių sąrašą. Sąrašė pateiktos priemonės iš pirmo žvilgsnio atrodytų pakankamai efektyvios, tačiau ar iš tikrųjų jos gali būti užtikrinamos? Fizinė asmens bei jo turto apsauga, kaip pirmoji apsaugos priemonė sąrašė, yra bene labiausiai taikoma praktikoje. Galima pastebėti, jog šios priemonės taikymo organizavimo sąnaudos yra mažiausios, palyginti su kitomis. Štai kitos minėtame straipsnyje nurodytos apsaugos priemonių rūšys: a) laikinas asmens perkėlimas į saugią vietą; b) specialaus režimo, pagal kurį teikiama duomenys apie asmenį pasų poskyriuose ir kituose oficialiuose informacijos fonduose, nustatymas; c) asmens gyvenamosios, darbo arba mokymosi vietos pakeitimas; d) asmens anketos bei biografijos duomenų pakeitimas; e) plastinės operacijos, keičiančios asmens išvaizdą, padarymas; f) šaunamojo ginklo, specialiųjų apsaugos priemonių asmeniui išdavimas. Jos nėra plačiai taikomos todėl, jog šių priemonių taikymo organizavimas kainuoja daug laiko ir materialinių sąnaudų. Kita vertus, minėtas įstatymas panašesnis į JAV pavyzdinio kodekso nuostatas dėl liudytojų apsaugos, kuris praktikoje gana sunkiai įgyvendinamas. Kai kurių praktikų bei mokslininkų nuomone, įstatyme numatytos priemonės brangiai kainuoja, be to, jos pateisinamos tokioje didelėje šalyje kaip Amerika, bet ne tokioje mažoje šalyje kaip Lietuva [12, p. 73]. Taigi siekiant įgyvendinti teisingumo uždavinius neturėtų būti svarbios ką tik minėtos priežastys, tačiau tikrovė yra kitokia.

Išvados

1. Lietuvos Respublikoje galima išskirti šias liudytojų apsaugos teises priemones: 1) specialioji procesinė apsaugos priemonių grupė; 2) specialioji teisinė apsaugos priemonių grupė. Pažymėtina, jog šios dvi priemonių grupės – tai susijusios apsaugos priemonių sistemos, kurios gali būti taikomos ir lygiagrečiai, ir skirtingu metu. Specialioji teisinė apsaugos priemonių grupė savo apimtimi daug platesnė, nes šios grupės priemonės gali būti taikomos iki baudžiamojo proceso veiklos metu ir po jos.

2. Specialiųjų procesinių apsaugos priemonių grupė apima tik tas priemones ir jų užtikrinimo garantijas, kurios reglamentuojamos Baudžiamojo proceso kodekse. Šiame kodekse šios priemonės sudaro vientisą sistemą, skiriamą į dvi dalis, t. y. bendrąją ir specialiąją. Bendroji dalis apima principines nuostatas bei gaires, kurios savo turiniu yra integralios ir turi įtakos minėtos sistemos specialiosios dalies nuostatomis. Specialiojoje dalyje nustatytos apsaugos priemonės numato konkrečias garantijas ir galimybes, kaip turėtų būti apsaugomi liudytojai baudžiamojo proceso metu.

3. Specialiosios teisinės apsaugos priemonės savo turiniu ir apimtimi kildinamos iš bendrųjų teisės principų, įtvirtintų daugelyje tarptautinių teisės aktų bei kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose. Reikia pasakyti, jog ši grupė neapima apsaugos priemonių, nustatytų Baudžiamojo proceso kodekse.

LITERATŪRA

1. **Шешуков М. П.** Латвийское законодательство о защите лиц, содействующих правосудию по уголовным делам // Государство и право. 1999. № 2.
2. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 37–1341.

3. **Europos** žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija // Žinios. 1995. Nr. 40–987.
4. **Jočienė D.** Lietuvos Respublikos pralaimėtos Europos žmogaus teisių teisme bylos: teisinės prielaidos ir perspektyvos // Justitia. 2002. Nr. 3–4.
5. **Goda G.** Procesinės prievartos priemonės samprata // Teisė. 1998. Nr. 32.
6. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas // Žin. 2000. Nr. 89–2741.
7. **Lietuvos Respublikos** generalinio prokuroro įsakymas „Dėl ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos ir rekomendacijų patvirtinimo“ // Žin. 2003. Nr. 39–1805.
8. **Baudžiamosios** teisės konvencija dėl korupcijos // Žin. 2002. Nr. 23–853.
9. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso bei operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas // Žin. 1996. Nr. 20–520.
10. **Lietuvos Respublikos** operatyvinės veiklos įstatymas // Žin. 2002. Nr. 65–2633.
11. **Jungtinių Tautų Organizacijos** konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą // Žin. 2002. Nr. 51–1933.
12. **Misiūnas J., Jasaitis J., Meškauskaitė L., Bondzinskaitė I.** Nusikaltimo aukų (nukentėjusiųjų) teisinė padėtis: būklė ir perspektyvos // Teisės problemos. 1998. Nr. 3–4.

The Legal Aspects of Witness Protection Mechanisms

Lecturer Raimundas Jurka

Law University of Lithuania

SUMMARY

Witness protection is one of the main goals of the law of criminal procedure, because protection from criminal intimidation is essential for a fair system of criminal justice. It also helps to ensure the safety of the participants of criminal procedure. In fact the legal practice often faces the threat and/or physical, psychological or intellectual impact into the victims, witnesses, interrogators, prosecutors, lawyers or even judges.

At the meantime Lithuanian law incorporates a number of legal protections for witnesses. These can be found in both the Code of Criminal Procedure and in general statutory provisions. Regarding the groups of the legal acts or instruments above mentioned, unfortunately the situation is not efficient itself for a few of reasons. Firstly, the legal acts provisions concerning the protection of witnesses are not coordinated inside. It makes inflexible legal practice. And this could only deter the participants (victims and witnesses) to avoid or even refuse to be examined and say the truth. Secondly, most of the above-mentioned provisions, which were intercepted from the legal practice in United States, are declaratory one. Thirdly, analyzing the evaluation of the witness protection mechanisms in Lithuania it is not enough clear what are the moments of the formal (de jure) and factual (de facto) grounds of the determination of protection.

This article evaluates these witness protection mechanisms. The main problem with the current system is that Lithuanian Law is insufficient to protect witnesses from criminal intimidation, or to ensure that their testimony is heard. Although Lithuanian law does provide protection for whistleblowers and criminal justice officials from criminal intimidation, the same measure of protection does not exist for witnesses generally. In addition, the statutes do not harmonize with international law on the same subject, such as the provisions for witness protection adopted by the Council of Europe and United Nations Organization. This can be seen after the analysis of the case-law of the Human Rights Court in Strasbourg.